

A hangos könyvről

KONKOLY DÁNIEL: A HANG KÍSÉRTETEI. A HANGOT REPRODUKÁLÓ TECHNIKAI ESZKÖZÖK ÉS A LÍRAI HANG KONSTELLÁCIÓI A XX. SZÁZAD ELSŐ HARMADÁNAK MAGYAR KÖLTÉSZETÉBEN

„Amikor nem avantgádról beszélek a könyvben, akkor is az avantgádról beszélek” – hangzott el Konkoly Dániel könyvbemutatóján, mely önreflektív megállapítás tanulságos lehet, mert rámutat az avantgárd központi szerepére a kutatásban. A *hang kísértetei* című könyv tematikai fókuszát a lírai hang nyelvi megnyilvánulásainak szubjektumhoz tartozása (vagy épp nem odatartozása) képezi, míg a kutatás nagyságát, (irodalom)történeti jelentőségét a 20. század első felének líraszemléleti változásaihoz való kapcsolódás adja. A Konkoly-monográfia nemcsak azért mondható hiánypótló munkának, mert értelmezői szempontból a leginkább alulreprezentált irányzatot tárgyalja, hanem azért is, mert szakít a történeti avantgárd szerzői intenciókból és forradalmi kiáltványokból kiinduló (félre)értéséből, továbbá a klasszikus és a későmodern líramodell kontrolltükrében olvassa a korpuszt, ezáltal egyfajta finomhangolásra készíti az irodalomtörténetet, disszonanciák helyett az összecsengések kihallására, a hagyományfolytonosság lekötésére motiválja az olvasót.

A bevezető fejezet legfőbb teoretikus kérdése, hogy miért érdemes egyáltalán a hangot reprodukáló médiumokat kitüntetett figyelemben részesíteni az olvasás során. A könyv mindenekelőtt eloszlatja azt a tévképzetet, miszerint a technikai médiumok feltűnése és azok művészeti „representációi” egybeesnének, így a művészet csupán a technikai nóvumokra való reakció lenne. Konkoly szemléletes példája az első hangrögzítési aktussal együtt járó hangtörténeti változásra hívja fel a figyelmet, ugyanis a fonográf elválasztotta, úgymond externalizálta a beszédet az embertől, a hangot annak forrásától. Viszont ezt a technikatörténeti eseményt jó pár évtizeddel megelőzte az irodalmi modernséget megalapozó verseskötet [*A romlás virágai*], amely szintén a hang externalizációját hajtotta végre. A fejezet ezután az olyan nyelvemléti diskurzusokat tárgyalja, amelyek kellő támasztékot nyújtanak a kötet további részében véghez vitt szövegelemzéseknek. Ennek a heideggeri és agambeni belátásokra is sokban alapozó nyelvsemleletnek leginkább a derridai fonocentrizmus-kritika tűnik a kulcsmozzanatának, amennyiben belátjuk, hogy a hang nem a gondolatok és az érzelmek közvetlen továbbítójaként funkcionál a kommunikációban, tehát egy versszöveg olvasásakor nemcsak a (fentebb említett) technológiai közvetítettség, hanem a nyelv is a beszélő és a befogadó közé állhat. A bevezetés még az olvasót is kapcsolatba hozza a hangadás aktusával, mert az a befogadást visszhangként, a mű életre keltéseként gondolja el – hasonlóan a Kassák által a *Szintetikus irodalomban* megfogalmazottakhoz. Végül egy történeti áttekintés zárja a könyv ötödét adó bevezetést, amelyben a *sound studies* hazai és külföldi szakirodalmának mérvadó tanulságait tekinti át a fejezet. Az ily módon interdiszciplinárisnak mondható és a befogadó–alkotó–műalkotás modellt dinamikusán elgondoló elméleti rész legfontosabb konklúziója, hogy a lírai hang konstellációi a költészetben sosem a közvetlen hozzáférhetőség jegyében vannak jelen, hanem sokkal inkább jelölik a távollévőt, a hang forrásának hiányát, így a továbbiakban ebben az értelemben ad számot Konkoly Dániel köteté a hang kísértetiességéről.

A bevezetést két szorosan összefüggő tanulmány kíséri, amelyek Kassák Lajos költeményeihez kapcsolódnak. A *performativitás természete* című fejezetben válik nyilvánvalóvá a kutatási témában rejlő, akár feloldhatatlannak is gondolható ellentét: hogyan lehet éppen az aktivista Kassákon és az agitatív versbeszédén tetten érni a költői hang bármínemű leválasztódását. A probléma feloldása a Kassák-féle kiáltványokról szóló árnyaltabb diskurzus megteremtése által lehetséges, hiszen az 1910-es évek végére maga Kassák is elismeri a hagyományfolytonosság tényét [még ha ezt vele kapcsolatban nem is szokás elmondani], valamint amellett érvel, hogy az alkotó és befogadó egy közös alkotási folyamatban vesz részt a műalkotás révén, így elbizonytalanodik a műalkotás mint kizárólagos üzenetközvetítő eszköz. Bár Kassák később az agitációs funkcióhoz ragaszkodik a művészet kapcsán, de azt nem a politika dimenziójához, hanem általánosabb fogalmakhoz, az élethez és a munkához társítja. Innen közelítve a monográfia egy olyasfajta olvasási stratégiát javasol a *Számozott költemények*hez, amelyben egyrészt maga az olvasó is cselekedtet, elvégre ő kelti életre a szöveget, másrészt a lírai hang egyszerre képződik meg a munka képzettársításain belül emberi és gépi entitásként. Konkoly olvasatai során ezen megközelítések rendkívül produktívnak látszanak, mert a versek rájátszanak arra, hogy a megszólalókban jelenlévő idegen anyagok alakítják a versbeszédet, a mondás feltételeit. Ezen a ponton mutatkozik meg leginkább a könyvstruktúra tudatossága, ugyanis az ebben a tanulmányban elemzett 22-es számú vers és annak is a „költők torkából horgásszátok hát ki a gramofonokat” sora visszatérő eleme a további elemzéseknek, illetve a klasszikus modern és a későmodern versbeszéd viszonyítási pontjává válik. Merthogy a Kassák-mű „fenntartja a humán eredet vagy a személyesség látszatát azzal, hogy a hang forrásaként egy beszélő arcot tételez, de el is bizonytalanítja azt, mivel megmutatja, hogy a mélyben valójában nem valami emberi, hanem egy gép dolgozik, amely azonban emberi hangot ismétel” [70.]. Grotesk módon épp az emberi hangtól való távolsággépzés érhető tetten Simon Jolán szaválataiban is. A harmadik fejezet korabeli beszámolóik alapján tárja fel az előadások kísérteties jellegét, így egyfajta hasonlóságot vél felfedezni az avantgárd költő feleségének szaválatai és Kassák poétikája között. A művészről ezt az egyedi hangszíntől megfosztó fejháng használatával és a hangot homogenizáló szaválókórus-előadások létrehozásával teremti meg, igaz Konkoly arra is emlékeztet, hogy a szavalat már mindig is egy jelen nem lévő hang megidézését hajtja végre, így a kísértetiesség tulajdonképpen a műfaj velejárója.

A József Attila *Elégia* című versét elemző fejezet is szempontként emeli be a szavalatokat, továbbá a humán és nonhumán kódok kiolvashatósága miatt is felmerül az összehasonlítás lehetősége a Kassák-lírával. Míg az avantgárd dezantropomorfizáló eljárásai egyfajta határhelyzetet tételeznek, addig a későmodern József Attila-költeményben már egy dehumanizált lírai én válik olvashatóvá, vagyis úgy tűnik, a lírai én és a hang különválasztásához nincs többé szükség egy technikai eszközre, az a nyelv „természetéből” adódik. Mindez Konkoly értelmezésében az önmegszólítás alakzata által jön létre, amely lélekre és képzeletre hasítja szét a szubjektumot az önmegértés érdekében, ekképpen az éndarabok közti (inga)mozgás válik a vers szervezőelvévé. A lírai hang önmagához való hozzáférést tovább bonyolítja, hogy a műfaji hagyomány és a deiktikus szerkezetek a személyesség elbizonytalanításában

játszanak szerepet. Legekleatásabb példa erre, amikor a tanulmány az ihlet fogalmát tárgyalja, mely megközelítés könnyen irodalmon kívüli szempontok becsatornázásához is vezethet. Azonban Konkoly hangsúlyozottan nem egy tudatállapot vagy a transzcendens megtestesülését nevezi ihletnek, hanem a József Attila-életműben visszatérő és új jelentéshez jutó szövegelemeket, valamint a hapax legomenonokat, amelyek ebben az értelemben az újszerűség és az egyediség látszatát keltik. Amíg József Attila *Elégijáiban* a verset körülölelő korpusz felhívásjellege nyújt alapot az értelmezésnek, addig Babits Mihály *Haláltánc* című szövegében épp az életműtől való eltérés a meghatározó. A Babits-vers ugyanis nem a nyelv esztéta modernségben megszokott uralására és felértékelésére helyezi a hangsúlyt, hanem egy olyan idegenségtapasztalat inszcenirozására, amely a velvi közvetítettségből és a halálhoz való hozzáférhetetlenségéből áll össze. Talán ebben a tanulmányban tudnak legjobban kibontakozni a Konkoly-féle virtuóz akusztikai elemzések, melyekkel épp az említett tapasztalatot támasztja alá a poétikai eljárások szintjén: „Az sem mellékes, hogy a »Halló«-ba, a telefonbeszélgetések során a másik jelenlétére vagy a vonal épségére kérdező szóba, egyszerre halljuk bele a *hal* és a *hall* ige folyamatos melléknévi ige-névi alakját. A kifejezés ambiguitása utalhat a halál közvetíthetlenségére, valamint a meghallandó hangok halandó, azaz efemer mivoltára is.” [174.] A mikroelemzések konklúziója végül a kísértetiesség színrevitelének kimutatására fut ki, hiszen a halál telefonbeszélgetés általi megidézése egy projekciós eljárásaként is értelmezhető. A Babits-verset elemző *Halál, telefon és hang* című fejezet mintha az ezt követő tanulmány [*A funkciók kérdőjelei*] megalapozója lenne, hiszen mindkét értekezés a lírai alkotásokban megtalálható hangot reprodukáló technikai eszközök megjelenését és a megjelenés által implikált eltérő nyelvszemléletet elemzi. Viszont a hatodik fejezet nem egyetlen szövegre koncentrál, hanem a 20. század első harmadának magyar költészetéből próbál egy átfogó, illetve átlátható képet adni a rádió és a telefon változó színreviteleiről. Ebben a tanulmányban látszik egyértelműen visszaigazolódni a bevezető fejezetben kifejtett hipotézis, miszerint a klasszikus és a későmodern költészeti modellek között az avantgárd átmenetet képez. Míg előbbihez a deszemiotizációs eljárás által kapcsolódik az avantgárd, amely a nyelv anyagszerűvé tételével próbálja a kifejezhetőség válságát helyreállítani, addig utóbbival a hang szubjektumtól való elválasztása miatt függ össze, ami pedig a későmodern dehumanizált megszólalásmódjára mutat előre. Ezenkívül egy másik hipotézis is megerősödni látszik az értekezésben, mely szerint az irodalom az, ami egyáltalán elgondolhatóvá tesz bizonyos kommunikációs formákat, melyek technikai megvalósulása szükségszerűen utólag történik.

Az eddig vázolt koherens gondolatmenetet megbontja a *Bioautomaták?* című utolsó fejezet, hiszen az vállaltan egy „exkurzus”-ként működik [47]. Szintén formabontó jelleggel bírnak az alapvetően igényesnek mondható könyvtárgy jobb oldali fejlécére eső kérdőjelei, melyek mintha maguk is érzékelnék, hogy nincs helyük a kötetben, inkább kilógnak onnan az indokolatlanul nagy, vastagított méretükkel. Konkoly Dániel a biopoétikai kutatások magyar és nemzetközi szakirodalmának ismertetésével kezdi a fejezetet. A szerző figyelemre méltóan nagy mennyiségben épít ennek a kialakulóban lévő elméletnek a fiatal kutatók által kimutatott eredményeire, mely kortárs tudományos munkák iránti tájékozottság az egész könyvre jellemző. Ezután Reiter Róbert, Németh Andor, Kassák Lajos és József Attila avantgárd verseiben a humán és nonhumán indexek

bizonytalan működésére hívja fel a figyelmet, amely bizonytalanságot az ember–állat, élő–élettelen, természeti–kulturális dichotómiák feloldódásában azonosítja a tanulmány.

Részben azért is véltem logikusnak a hangot reprodukáló technikai eszközök helyett az avantgárd költészet kutatói érdeklődését kiemelni a kritika elején, mert ebben az esetben egy összetartó(bb) tanulmánykötet mutatható fel. *A hang kísértetei* ugyanis folyamatos kontrollinstanciaként kezeli elemzéseiben az avantgárd poétika eljárásait, hogy megfoszthassa azt a köznyelvben és értekező szövegekben egyaránt használt elcsépelet használatától (értsd: avantgárd gesztus), és egy árnyaltabb jelentéssel, kontextusba ágyazva gondolja újra az irányzatot. Mindemellett érdemes kiemelni, hogy Konkoly Dániel – ahhoz képest, hogy e könyv egy disszertáció anyagát tartalmazza – felismerhetően, markánsan olvas, valamint kiemelendő, hogy hivatkozásaival sem hivalkodik, hanem valódi támaszként használja érveléséhez, nem szégyellve beépíteni akár a fiatal pályatársak kutatási eredményeit sem. Aki elolvassa a Minerva sorozat legújabb kötetét, annak egyértelművé válik, hogy a Konkoly-féle olvasás mindig diszkurzív, nemcsak az összhangzatra, de az alig kihallható neszek értelmezésére is törekszik, pontos és érzéketlen értekező nyelven szólal meg, keresi a határhelyzeteket, miközben szem előtt tartja a hagyományfolytonosságot. (*Fiatal Írók Szövetsége*)

PINCZESI BOTOND

Egy tanácskozás története

VALÓSÁG, ELKÖTELEZETTSÉG, KÖZÉLETISÉG. A TOKAJI ÍRÓTÁBOR 1986-OS TANÁCSKOZÁSA, SZERK. KÁKAY VIOLA, SOLTÉSZ MÁRTON

Értékes, fontos dokumentumkötetet szerkesztett Kákay Viola és Soltész Márton – ha létezik egy témának tökéletes monografikus feldolgozása, az övék annak látszik. A szerzők rendkívüli alaposággal dokumentálják a tanácskozás minden mozzanatát, előtörténetét, az előkészületeket, a hivatalos levelezést, a jegyzőkönyvet, a visszhangot, amely magába foglalja nemcsak a nyilvános sajtóközleményeket, de a bizalmas feljegyzéseket, a III/III-as jelentéseket, az emlékeztetéseket is. Mindezt jól használható, bőséges jegyzetanyag kíséretében. A 131 oldalra rúgó kísérőtanulmány meggyőzően bizonyítja, hogy a tanácskozás „egy irodalom-, eszme- és politikatörténeti folyamat szerves része volt”.

A négy napos (1986. augusztus 24–28.) tanácskozás szerteágazó, a címet nem ritkán csak távolról érintő hozzászólásainak témaskáláját nem részletezhetjük, csak a fő tendenciákat emeljük ki, és követjük. Az egyik a könyv alcímében is jelzett, az irodalom társadalmi presztízse, a másik a közösségi (képviselői) és az individuális központi irodalom [amihez az avantgárdot is sorolták egyesek] ütközése. Irodalmunk presztízsveszteségével, az olvasási kedv hanyulásával mindenki egyetértett – volt, aki felmérési adatokkal is alátámasztotta a romló helyzetképet –, de okait nem egyértelműen ítélték meg. Minden más vélemény vitába torkollott.

A bevezető előadás Czine Mihály nevéhez fűződik. [Itt jegyezzük meg, hogy Papp Lajos 1986. április 22-én kelt javaslatában a meghívandókat négy kategóriába